

**СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****THE ESSENCE AND CONTENT OF MILITARY DUTY:
ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT**

**Риндич Д.С., аспірантка кафедри державно-правових дисциплін,
старший науковий співробітник науково-дослідного відділу військово-правових проблем
науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення у воєнній сфері,
сфері оборони та військового будівництва Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена актуальній проблемі, а саме сутності й змістовній складовій військового обов'язку громадян України. Розглянуто законодавчу регламентацію регулювання цих суспільних відносин та звернуто увагу на їх недосконалість. На сьогоднішній час в чинному законодавстві не існує легального визначення військового обов'язку.

Наголошено, що військовий обов'язок в Україні являє собою встановлений законом обов'язок громадян нести військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законодавства.

У статті розглянуто, що при реалізації військового обов'язку ключову роль відіграють органи державного управління, які формують та реалізують державну політику у сфері національної безпеки, оборони та військової сфери.

Акцентовано увагу в статті на тому, що військовий обов'язок включає: підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку.

В статті узагальнено, що категорія «військового обов'язку» на сьогоднішній день є малодослідженою в науці адміністративного права. Вважаємо, що військовим обов'язком є конституційні вид і міра належної поведінки, що покладається на громадян і обумовлені необхідністю захисту держави та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз військового характеру. Військовий обов'язок є не тільки юридичним обов'язком, а й почесним політичним правом громадянина, що має дуже серйозну моральну підоснову. Україна, попри деякі гуманістичні спрямування щодо людини, все одно проводить чітку правову політику стосовно виконання людиною та громадянином конституційних обов'язків, які повинні виконуватись, оскільки при їх втіленні реалізуються суспільні інтереси, й має змінити відторгнення громадян до виконання військового обов'язку, особливо в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: правовий статус, військовий обов'язок, органи державного управління, національна безпека.

The article is devoted to an actual problem, namely the essence and meaningful component of the military duty of Ukrainian citizens. The legislative regulation of the regulation of these social relations is considered and attention is paid to their imperfection. To date, there is no legal definition of military duty in the current legislation.

It is emphasized that military duty in Ukraine is a legally established obligation of citizens to perform military service in the Armed Forces of Ukraine and other military formations formed in accordance with the law.

The article considers that in the implementation of military duty, the key role is played by state administration bodies that form and implement state policy in the sphere of national security, defense and the military sphere.

The article focuses on the fact that military duty includes: preparation of citizens for military service; registration at conscription stations; acceptance on a voluntary basis (under a contract) and conscription for military service; military service; performance of military duty in reserve; service in the military reserve; compliance with the rules of military accounting.

The article summarizes that the category of «military duty» is currently poorly researched in the science of administrative law. We believe that military duty is a constitutional form and measure of proper behavior that relies on citizens and is conditioned by the need to protect the state and society from external and internal threats of a military nature. Military duty is not only a legal obligation, but also an honorable political right of a citizen, which has a very serious moral basis. Ukraine, despite some humanistic orientations towards the person, still pursues a clear legal policy regarding the fulfillment of constitutional duties by a person and a citizen, which must be fulfilled, since public interests are realized when they are implemented, and should change the rejection of citizens to perform military duty, especially in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Key words: legal status, military duty, state administration bodies, national security.

Постановка проблеми. Одним із важливих і невід'ємних елементів правового статусу людини і громадянина є її обов'язки, які вона несе перед суспільством, державою та іншими людьми. Конституційний військовий обов'язок громадян України входить до системи фундаментальних цінностей людини і громадянина як один з елементів правового статусу особистості. Через повномасштабне вторгнення в Україну категорія військового обов'язку набула дуже вагомого значення, адже захист Вітчизни – є боргом та обов'язком громадянина України. Сутність даного військового обов'язку полягає в реалізації захисту Батьківщини, що поширюється на будь-якого громадянина України незалежно від його фізичного стану, придатності до несення військової служби.

Обов'язок захищати Вітчизну покликаний забезпечити безпеку держави та безпосередньо впливає на можливість успішного протистояння України внутрішній та зовнішній агресії, особливо це є актуальним в сучасних умовах російської агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання реалізації обов'язків людини і громадянина були висвітлені у наукових працях таких вчених, зокрема, О.В. Білоскурської, М.В. Вітрука, Д.Л. Златопольського, Л.І. Летнянчина, В.Ф. Погорілка, О.В. Пушкіної, П.М. Рабіновича, О.Ю. Тодики, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренка, О.Ф. Фрицького, М.І. Хавронюка, Н.Г. Шукліної та ін. Проте до сих пір реалізація військового обов'язку в площині адміністративного права не ставала предметом дослідження з боку вчених.

Метою статті є визначення сутності та змісту військового обов'язку в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах зростаючої ролі права в житті суспільства, питання конституційних обов'язків громадян цілком закономірно висунулися на перший план у сучасній державі. Нарівні з правами, обов'язки, закріплені, в Конституції України та мають велике наукове, соціально-політичне значення. В світлі всебічного розвитку і вдосконалення права в цілому, важко переоцінити зна-

чення обов'язків громадян в питаннях зміцнення законності і правопорядку в сучасній Українській державі, їх значення для характеристики правового становища особи. Основні конституційні обов'язки людини і громадянина мають загальний характер, не залежать від конкретного правового статусу особи і закріплюються на вищому конституційному рівні. Також у відповідність з положенням ст. 29 п. 1 Загальної декларації прав людини встановлюється, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи» [4]. Конституційний обов'язок громадян України щодо захисту Батьківщини входить до системи фундаментальних цінностей людини і громадянина як один з елементів правового статусу особистості. З огляду на значимість правового регулювання військовий обов'язок громадян України щодо захисту Батьківщини свій основний зміст закріпив у ст. 65 Конституції України, де передбачається, що Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону [6].

Основний Закон України у ст. 23 вказує, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [6]. У такий спосіб, очевидним постає єдність прав і обов'язків людини та громадянина, що має вираження: в їх однаковій соціально-політичній однорідності; їх однаковій значимості й цінності; в їх узгодженості; в діалектичному взаємозв'язку; у рівнозначності прав та обов'язків як міри поведінки суб'єктів (відповідно можливого та необхідного); неможливості роздільного функціонування та реалізації; гарантованості з боку держави і еквівалентній зацікавленості в їх здійсненні [5, с. 136].

У науковій площині існує декілька загальних визначень обов'язку громадянина, під яким розуміється: нормативно закріплена необхідність, що пов'язує кожному громадянину певний вид і міру поведінки, а також відповідальність за неналежну її реалізацію; мінімальна вимога суспільства до особи, що характеризує елементарний намір бажаної поведінки [3, с. 24]; нормативно закріплені вимоги, які охороняються юридичною відповідальністю, що висуваються людині й громадянину, пов'язані з необхідністю їх участі у забезпеченні інтересів суспільства, держави, інших громадян; передбачена законодавством необхідна міра суспільно необхідної, максимально відповідальної та доцільної поведінки, що направлена на задоволення інтересів суспільства й особи [1, с. 87]; сукупність вимог, що пред'являються до особи [2, с. 38] та ін.

Враховуючи зазначені визначення, котрі є доповненням одне одного, можна зробити кілька принципових положень:

1) обов'язки громадянина – це мінімальні вимоги, що ставляться до громадянина з боку суспільства (держави, співгромадян та ін.);

2) обов'язки завжди мають конкретні правові межі, є чіткими й jednoznacно сформульованими у нормативно-правових актах. Це пояснюється тим, що нормативне закріплення обов'язків є забезпеченням стабілізації правового статусу громадянина, робить його більш впевненим під час взаємозв'язків з представниками влади; сприяє звуженню рамок адміністративного розсуду; створює перешкоди для невмотивованого й безвідповідального притягнення громадянина до юридичної відповідальності;

3) обов'язки громадян є імперативною вимогою, в основі якої є публічні інтереси;

4) виконання обов'язків забезпечується дією певних організаційно-правових і інших соціальних механізмів, котрі розроблено і впроваджено в сферу суспільного й державного життя для цього.

Так, одним з обов'язків громадянина в Україні є військовий обов'язок. На сьогоднішній час в чинному законодавстві не існує легального визначення військового обов'язку. Проте, враховуючи наукові внески теорії держави і права, під військовим обов'язком варто розуміти, перш за все, вид та міру належної поведінки, як і інші юридичні обов'язки. В свою чергу, військовий обов'язок наділений ознаками, які відмежовують його від інших юридичних обов'язків.

Будь-який юридичний обов'язок продиктований державною й громадською необхідністю. Необхідність певної поведінки – це головна та вирішальна ознака будь-якого юридичного обов'язку. Вид та міра юридичного обов'язку залежать від державних і громадських потреб. Важлива потреба держави – це потреба у внутрішній та зовнішній безпеці. Суспільство також зацікавлене в безпеці держави та її захисті, так як держава є найдосконалішою формою організації і захисту суспільства. Недарма кінцевим результатом реалізації права нації на самовизначення є утворення власної держави. Ліквідація ж держави може розцінюватись як найбільша катастрофа в житті нації. Таким чином, держава і суспільство в рівній мірі зацікавлені в формуванні сильних і боєздатних Збройних сил. Ця необхідність породжує існування обов'язку щодо захисту Батьківщини і, відповідно, впливає на формування її елементів. Необхідність в постійному утриманні певної кількості укомплектованих військ, здатних в будь-який час відповісти на будь-яку загрозу державі ззовні, породжує необхідність реальної служби в армії. Необхідність створення резерву військ для діючої армії обумовлює існування таких видів обов'язку щодо захисту Вітчизни, як «знаходження в запасі та військовий облік», «обов'язкова підготовка до військової служби». Що стосується заходів виконання військового обов'язку, то, наприклад, при визначенні оптимального строку служби виходять, як правило, з можливості підготувати за цей строк повноцінного солдата. Тому законодавець при визначенні виду та міри військового обов'язку повинен враховувати потреби держави і суспільства в захисті.

Наступною характерною ознакою військового обов'язку слугує те, що він покладається на громадян. Саме тому його іноді називають не лише обов'язком, а й почесним правом захищати власну державу. Також ключовою ознакою військового обов'язку є його конституційний характер, тим самим робиться акцент на значимості для суспільства й держави.

З вищенаведеного можна навести наступне визначення категорії «військовий обов'язок». Під військовим обов'язком розуміється конституційний вид і міра належної поведінки, що покладаються на громадян і обумовлені необхідністю захисту держави та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз воєнного характеру.

Крім того, що військовий обов'язок є обов'язком, що передбачений Конституцією України, обумовлений потребою захисту суспільства та держави і покладений на громадян, існує ряд інших ознак, за якими можна відрізнити військовий обов'язок від інших юридичних обов'язків.

По-перше, військовий обов'язок є громіздким з існуючих. Виконання військового обов'язку може зажадати від громадянина пожертвувати власним здоров'ям, а іноді і життям. А, як відомо, відповідно до Конституції, життя і здоров'я людини та громадянина оголошені вищою цінністю в державі [6]. Крім того, військовослужбовцю доводиться зазнавати багато інших моральних і фізичних поневірянь і випробувань військової служби.

По-друге, при виконанні військового обов'язку є утрудненим виконання інших соціальних обов'язків. Військовослужбовець, який проходить військову службу за призовом, не може повноцінно бути у якості чоловіка, сина, батька. Саме тому в багатьох державах особа, що є єдиним годувальником у родині, звільняється від несення військової служби.

По-третє, правовий статус військовослужбовців істотно обмежений. Як-от, обмежено право військовослужбовця на вільний вибір місця проживання та право на вибір роду діяльності.

Таким чином, військовий обов'язок в Україні являє собою встановлений законом обов'язок громадян нести військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законодавства. Військовий обов'язок поширюється винятково на громадян України чоловічої статі, які мають відповідні якості, у тому числі належний стан здоров'я. Цей обов'язок має безпосередній зв'язок із забезпеченням національної безпеки та реалізацією інших завдань, що стоять перед державою.

Початок реалізації громадянином військового обов'язку та проходження військової служби надає йому статус військовослужбовця, що передбачає обмеження можливостей реалізації деяких прав і свобод, що встановлені Конституцією України.

Слід визнати, що Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», про який йдеться у ч. 2 ст. 65 Конституції, здебільшого, здійснює адміністративно-правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі проходження військової служби [7]. Це пояснюється тим, що найбільший тягар правової регламентації проходження військової служби покладається на адміністративне право. Оскільки при реалізації військового обов'язку та проходженні військової служби між громадянином та державою виникають адміністративно-правові відносини, пов'язані з особливостями проходження військової служби (наприклад, відносини підпорядкування, відносини, пов'язані з виконанням наказу та ін.).

В цьому аспекті велике значення має діяльність Кабінету Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади та зобов'язаний забезпечувати державний суверенітет, здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, формує політику у воєнній сфері тощо.

В свою чергу, Міністерство оборони України забезпечує формування й реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період щодо: організації в силах оборони заходів оборонного планування; визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони; здійснює військово-політичне й адміністративне керівництво Збройними Силами; здійснює в установленому порядку координацію діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони; координує діяльність Держспецтрансслужби для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період тощо [8].

В свою чергу, Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим військовим формуванням, яке входить до системи Міністерства оборони України, призначена для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час і в особливий період, тим самим задовольняє потреби Збройних Сил України, інших військових формувань на особливий період у реалізації військово-транспортного обов'язку, що поширюється на центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації та на громадян.

Контрольними повноваженнями у воєнній сфері наділяється Рада національної безпеки і оборони України, основними функціями якої при реалізації військового обов'язку є координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, прийняття рішень щодо питань оголошення стану війни, загальної або часткової

мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях та ін. [9]

Таким чином, при реалізації військового обов'язку ключову роль відіграють органи державного управління, які формують та реалізують державну політику у сфері національної безпеки, оборони та військової сфери.

Варто відмітити, що військовий обов'язок включає: підготовку громадян до військової служби; взяття громадян на військовий облік; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов (направлення) на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку.

Зі змісту ст. 65 Конституції України реалізація військового обов'язку має два напрями – захист Вітчизни як загальний обов'язок громадян та відбування військової служби відповідно до закону. Названі обов'язки не слід протиставляти один одному, адже вони знаходяться у діалектичному взаємозв'язку і впливають один на одного.

Виконання військового обов'язку – це виконання громадянином України, що відповідає вимогам, встановленим законодавством, конституційного обов'язку, що передбачений Конституцією та покладається на нього законами України. Виконання ж обов'язків військової служби пов'язано із перебуванням військовослужбовця у встановлених у законі місцях (наприклад, на території військової частини тощо) та виконанням певних обов'язків, а також впливає на вирішення різноманітних службових питань.

Проте ці обов'язки можуть реалізовуватися й окремо та не породжувати реалізацію один одного, що можна вважати однією із причин їх виокремлення і закріплення в різних частинах ст. 65 Конституції України. Так, громадяни України при реалізації військового обов'язку в мирний час, тобто у режимі повсякденної діяльності держави проходять військову службу в різних підрозділах Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України. У цьому разі, відбуваючи військову службу відповідно до закону, громадяни України конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни безпосередньо не здійснюють, а лише відбувається підготовка до цього або вживаються заходи, пов'язані із захистом Вітчизни, так як захищати необхідно від чогось або чогось. Захищати державу, суспільство та людину від чогось абстрактного просто неможливо.

До того ж, виконання військового обов'язку в запасі полягає в дотриманні військовозобов'язаними порядку і правил військового обліку, проходження зборів для збереження та удосконалення знань, навичок та умінь, які необхідні для виконання обов'язків військової служби в особливий період.

У сучасних умовах отримала свій розвиток ще одна форма захисту Вітчизни – проходження альтернативної (невійськової) служби в умовах особливого правового режиму. На альтернативну службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення.

В свою чергу, вступ громадянина України на військову службу за контрактом за своєю юридичною природою являє саме конституційне право, а не обов'язок, що у певній мірі полягає у можливій, а не необхідній поведінці особи, направленої на виникнення правовідносин між громадянином та державою щодо проходження військової служби. Це пов'язано із тим, що громадянина, зазвичай, зобов'язувати укладати контракт про проходження військової служби не можливо. Разом із тим укладання контракту зобов'язує громадянина проходити військову службу у строки, вказані в контракті, та за ухилення від неї передбачено юридичну відповідальність.

Отже, під час реалізації права на військову службу та укладанні контракту між сторонами існує певна рівноправність (має місце диспозитивне начало, як і при реалізації будь-якого іншого права). Проте специфіка полягає у тому, що після його укладання між сторонами постають відносини влади і підпорядкування, що поширює дію адміністративного права.

Висновки. Підсумовуючи, категорія «військового обов'язку» на сьогоднішній день є малодослідженою в науці адміністративного права. Вважаємо, що військовим обов'язком є конституційні вид і міра належної поведінки, що покладаються на громадян і обумовлені необхідністю захисту держави та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз воєнного характеру. Військовий обов'язок є не тільки юридичним обов'язком, а й почесним політичним

правом громадянина, що має дуже серйозну моральну підоснову. Однак, незважаючи на все вищевикладене, військову службу громадяни завжди сприймали і сприймають стереотипно не як право, а як важкий, негативний та обтяжливий обов'язок. Служба в армії пов'язана зі значними моральними і фізичними труднощами і нестатками, з ризиком для життя і здоров'я. Тому в усі часи були часті спроби ухилення від військової служби. Не є винятком і наш час.

Проте Українська держава, незважаючи на зазначені гуманістичні спрямування щодо людини, все одно проводить чітку правову політику стосовно виконання людиною та громадянином конституційних обов'язків, які повинні виконуватись, оскільки при їх втіленні реалізуються суспільні інтереси, й має змінити відторгнення громадян до виконання військового обов'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокурська О.В. Щодо поняття конституційних обов'язків. *Право України*. 2004. № 10. С. 85–88.
2. Бородін І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.07. Харків, 2004. 405 с.
3. Гіда Є. О. Поняття і загальна характеристика прав, свобод і обов'язків громадян України. *Вісник Луганськ. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2005. № 2. С. 22–30.
4. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 24.07.2024).
5. Конституційне право України : підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n15> (дата звернення: 24.07.2024).
8. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text> (дата звернення: 24.07.2024).
9. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> (дата звернення: 24.07.2024).